

Ελευθερία και φύση*

Ανάμνηση: Όταν είπε ένας στο σοφό φίλο του: «Οι συνομιλίες μας μπορεί να είναι λεπτές και βαθυστόχαστες, αλλά πόσο σιωπηλοί είναι οι βράχοι και πόσο ασάλευτοι παραμένουν μπροστά μας· πόσο μεγάλο είναι το Σύμπαν και πόσο φτωχικό είναι το «ύψος» των ναών του Αγίου Πέτρου μας μπροστά του· τι θα είχε άραγε να πει η ίδια η Γη αν άνοιγε ένα στόμα από τη Λισαβόνα μέχρι τη Μόσχα και βροντοφώναζε μερικές μόνον αρχέγονες λέξεις, ορφικές». Τότε απάντησε ο σοφός φίλος, ως τοπικιστής της κουλτούρας: «Ένα χαστούκι δεν είναι επιχείρημα, και όσο για τη Γη; Πιθανόν θα έλεγε χοντρές ανοησίες, γιατί δεν έχει διαβάσει ούτε Καντ ούτε Πλάτωνα»¹.

Η συνομιλία με το σοφό φίλο –τον Γκιόργκι Λούκατς– περιστρέφεται γύρω από το πρόβλημα της σχέσης ελευθερίας και φύσης. Τόσο ο Μπλοχ όσο και ο Λούκατς έχουν στο ύστερο φιλοσοφικό έργο τους οντολογικές προθέσεις. Ωστόσο ο Μπλοχ διατήρησε ακριβώς τον πυρήνα που τους διαφοροποιεί.

Ο Λούκατς αντιλαμβάνεται τη σχέση ελευθερίας και φύσης ως *τελειοποίηση της κυριαρχίας*, διανοίγοντας και διευρύνοντας κατ' αυτό τον τρόπο το πλαίσιο της ελευθερίας. Οντολογικά αυτή η κυριαρχία τόσο πάνω στην εξωτερική, μη ανθρώπινη φύση όσο και στην εσωτερική, ανθρώπινη φύση πηγάζει κατά τον Λούκατς από την ελευθερία. Ως εκ τούτου η ανάλυση της εργασίας βρίσκεται στο επίκεντρο της *Οντολογίας του κοινωνικού Είναι*. Ο Λούκατς επιδίωξε να προχωρήσει περαιτέρω τη μαρξική κριτική της πολιτικής οικονομίας, στην πράξη όμως αναβίωσε την αστική έννοια της εργασίας – νοούμενη ως εργασία εν γένει, αποδοσευμένη από κάθε κοινωνική ιστορικότητα. Ο Μπλοχ, αντίθετα, ορίζει ουτοπικά τη σχέση του ανθρώπου με τη φύση ως *συμφιλίωση*. Βασίζεται στα *Παρισινά Χειρόγραφα* του Μαρξ, στα οποία η φυσικοποίηση του ανθρώπου και ο εξανθρωπισμός της φύσης διαδραματίζουν κεντρικό ρόλο. Ο Μπλοχ τροποποιεί εδώ την αρχική έννοια της φύσης και περιορίζει το εύρος της στα όρια της εξωτερικής φύσης, ενώ για τον Μαρξ η φυσικοποίηση του ανθρώπου και ο εξανθρωπισμός της φύσης αποτελούν χιαστό σχήμα: Φύση σημαίνει ανθρώπινη φύση, η εξωτερική φύση δεν έχει για αυτόν καμία ουσία με την εμφατική-κανονιστική έννοια. Ο Μπλοχ προβαίνει σε αυτή την τροποποίηση, διότι νοεί το πρόβλημα του νοήματος όχι μόνον κοινωνικά, αλλά σε καθολικό κοσμολογικό πλαίσιο, ως

Ο Eberhard Braun είναι καθηγητής Φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο του Τύμπινγκεν.

* Μετάφραση: Χρυσούλα Μεντζαλίρα. Το κείμενο αποτελεί κεφάλαιο από τη συλλογή κειμένων *Βασικό σχέδιο ενός καλύτερου κόσμου. Συμβολές στην πολιτική φιλοσοφία του μέλλοντος* [Grundrisse einer besseren Welt. Beiträge zur politischen Philosophie der Zukunft], Μέσινγκεν-Τάλχαϊμ 1997. Η μετάφραση έγινε με παραχώρηση του συγγραφέα για το αφιέρωμα της *Ουτοπίας* στον Ερνστ Μπλοχ.

πρόβλημα του τελικού σκοπού του κόσμου. Αντιλαμβάνεται το κοσμικό πείραμα ως εργαστήριο μιας δυνάμει αλλαγής προς το καλό, το μέλλον του οποίου όμως δεν είναι ακόμη προκαθορισμένο, και αυτό έχει βεβαίως ως συνέπεια την *τελεολογική θεώρηση της ύλης*. Στο επίκεντρο της οντολογίας του Μη-εισέτι-είναι βρίσκεται το «σκότος της μόλις βιωμένης στιγμής», την οποία ο Μπλοχ κατανοεί ως ουτοπικά εννοούμενη ταυτότητα του υποκειμένου και του αντικειμένου στη φύση.

Οντολογία του κοινωνικού Είναι

Η κεντρική της έννοια: η εργασία ως τελεολογικό πρόταγμα

Αντικείμενο της οντολογίας αποτελεί για τον Λούκατς κυρίως, όπως φαίνεται και από τον τίτλο του ύστερου έργου του, το κοινωνικό Είναι. Αυτό αποκτά υπόσταση στο πλαίσιο της *εργασίας*. Γι' αυτό το λόγο στην αρχή της *Οντολογίας του κοινωνικού Είναι* παρουσιάζεται η «Ανάλυση της εργασίας»²: «Η εργασία μπορεί να θεωρηθεί ως πρωταρχικό φαινόμενο, ως πρότυπο του κοινωνικού Είναι»³. Για τον Λούκατς η εργασία είναι «η κεντρική οντολογική κατηγορία»⁴.

Ο Λούκατς φαίνεται να έχει ως αφετηρία τον πρώτο τόμο του *Κεφαλαίου* του Μαρξ, όπου η εργασία ορίζεται ως «μια διαδικασία ανάμεσα στον άνθρωπο και τη φύση, μια διαδικασία όπου ο άνθρωπος με τη δική του πράξη μεσολαβεί, ρυθμίζει και ελέγχει το μεταβολισμό ανάμεσα στον εαυτό του και τη φύση»⁵. Η εργασία αποτελεί κατά τον Μαρξ «σκόπιμη δραστηριότητα»⁶, διότι «στο τέλος της εργασιακής διαδικασίας προκύπτει ένα αποτέλεσμα που υπήρχε κιάλας από την αρχή στην παράσταση του εργάτη, δηλαδή υπήρχε ήδη ιδεατά»⁷. Ο Λούκατς όμως, εν προκειμένω, όταν κατανοεί την εργασία ως «τελεολογικό πρόταγμα», φαίνεται απλώς και μόνο να ερμηνεύει οντολογικά την εν λόγω έννοια της εργασίας. Ένα όμως σημείο είναι αποφασιστικής σημασίας: η λειτουργία του ορισμού αυτού στο σύνολο της *Κριτικής της πολιτικής οικονομίας*: Ο Λούκατς του προσδίδει πρωταρχική σημασία, ενώ αποτελεί μόνον δευτερεύον μέρος της θεωρίας του Μαρξ: Το κυρίως ζήτημα, το ιστορικο-κοινωνικό εκείνο στοιχείο, που ανήγαγε την πολιτική οικονομία σε κριτική, παραλείφθηκε από τον Λούκατς.

Ο Λούκατς συγκροτεί την εργασία ως «την οντολογική γέννηση της ελευθερίας»⁸, διότι η εργασία υπονοεί αυτόνομη σκοποθεσία που προηγείται της εκτέλεσης: Η ελευθερία νοείται ως επιλογή ανάμεσα στις δυνατότητες και στη συνειδητή επιδίωξη αλλαγής της πραγματικότητας⁹. Από εδώ συνάγεται η διαφορά μεταξύ *φυσικού* και *κοινωνικού Είναι*, καθώς και ο διαχωρισμός της *θεωρίας* από την *πράξη*. Και οι δύο διαφορές εδράζονται στο διαχωρισμό του *υποκειμένου* από το *αντικείμενο*. «Αυτός ο συνειδητοποιημένος διαχωρισμός υποκειμένου-αντικειμένου αποτελεί αναγκαίο προϊόν της εργασιακής διαδικασίας και ταυτόχρονα τη βάση για τον ειδικά ανθρώπινο τρόπο ύπαρξης»¹⁰.

Η εργασία, η οποία όχι μόνο διαχωρίζει το κοινωνικό Είναι από το φυσικό Είναι, αλλά και τη συνείδηση από το κοινωνικό Είναι, παράγει επίσης τη *γλώσσα*¹¹. Η κατάσταση του υποκειμένου προσιδιάζει αποκλειστικά στον εργαζόμενο, διότι «το φαινόμενο της ελευθερίας» είναι «απολύτως ξένο προς τη φύση»¹². Με την εργασία ο άνθρωπος υπερβαίνει τη

φύση και δημιουργεί τις νέες σφαίρες του ειδικά ανθρώπινου Είναι, του κοινωνικού Είναι. Αποκτά την ικανότητα να κυριαρχεί στη φύση μέσω του συνειδητού ελέγχου. Η πραγμάτωση τελεολογικών προταγμάτων χρήζει εξωτερικών μέσων, τα οποία ο άνθρωπος βρίσκει στην εξωτερική φύση. Γι' αυτό και πρέπει να γνωρίζει τους τρόπους δράσης της. Η συνειδητή τελεολογία στο κοινωνικό Είναι της εργασίας και η τυφλή, καθότι απολύτως ξένη προς το σκοπό αυτό, αιτιότητα της φύσης αλληλοκαθορίζονται, «αποδίδοντας στο Δέον τη λειτουργία του υπερισχύοντος στοιχείου»¹³. Η κυριαρχία επί της εξωτερικής, μη ανθρώπινης φύσης συνοδεύεται από την καθυπόταξη της εσωτερικής, ανθρώπινης φύσης. «Η αυτοκυριαρχία του ανθρώπου, η οποία κατ' ανάγκην εμφανίζεται αρχικά ως επενέργεια του Δέοντος στην εργασία, η αυξανόμενη κυριαρχία της επίγνωσής του επί των ανθόρμητων βιολογικών του ροπών, συνθησιών κ.λπ. ρυθμίζεται και ελέγχεται μέσω της αντικειμενικότητας αυτής της διαδικασίας»¹⁴. Ο Λούκατς περιγράφει την πρόοδο, τα θεμέλια της οποίας βρίσκονται στην οικονομία, με απόλυτη συνέπεια προς τα προαναφερθέντα ως «διαδικασία υποχώρησης των φυσικών φραγμών»¹⁵, εξωτερικών και εσωτερικών, και εξειδικεύει: «Οι φυσικοί φραγμοί μπορούν απλώς να υποχωρήσουν, αλλά δεν μπορούν ποτέ να εξαλειφθούν εντελώς»¹⁶. Ο Λούκατς συνάγει από εδώ το εξής συμπέρασμα: «Θα μπορούσε κανείς να ισχυρισθεί ότι ο αγωνιστικός δρόμος της αυθυπέμβασης από τα φυσικά ένστικτα μέχρι τη συνειδητή αυτοκυριαρχία είναι ο μοναδικός πραγματικός δρόμος προς την αληθινή ελευθερία του ανθρώπου»¹⁷.

Η θεωρητική κατασκευή του Λούκατς αναφορικά με την έννοια της εργασίας βασίζεται στην *Πραγματική Φιλοσοφία της Ίενας* του Χέγκελ, καθώς και στο κεφάλαιο περί τελεολογίας της *Μεγάλης Λογικής*. Ο Λούκατς υιοθετεί και παραθέτει την αντίληψη του Χέγκελ ότι η εργασία αποτελεί εξαπάτηση της εξωτερικής φύσης. Η εν λόγω φύση είναι αμιγώς αιτιώδης, εντελώς εξωτερική προς τους σκοπούς του ανθρώπου. Τη στενή σχέση που εμφανίζει η ανάλυση της εργασίας του Λούκατς με τον Χέγκελ αποδεικνύει μια ματιά στη *Φαινομενολογία του Πνεύματος*.

Για τον Χέγκελ η εργασία αποτελεί μορφή της αυτοσυνείδησης, μετάβαση από το φυσικό Είναι της επιθυμίας στο πνευματικό Είναι της ελευθερίας του πνεύματος. Η συνείδηση, μέσω της εργασίας που χαλιναγωγεί τη φυσική περιέργεια, σπάει τα δεσμά της φύσης και απελευθερωμένη οδηγείται στη νόηση. Παρά τις σημαντικές κριτικές επιφυλάξεις απέναντι στον Χέγκελ¹⁸, ο Λούκατς διατηρεί βασικά στοιχεία της σκέψης του, με κυριότερο μεταξύ αυτών τον υπερφυσικό χαρακτήρα της ελευθερίας. Αυτός εκφράζεται κυρίως στην τελειοποίηση της κυριαρχίας πάνω σε μια φύση ξένη προς τον άνθρωπο, και η οποία επειδή είναι εξωτερική προς τους ανθρώπινους σκοπούς μπορεί να τεθεί στην υπηρεσία τους μόνο μέσω εξαπάτησης. Και στον Χέγκελ η αιτιότητα και η τελεολογία, εξωτερική σκοπιμότητα, είναι αλληλένδετες. Η άκρως καταναγκαστική σχέση του Λούκατς με τη φύση, ανθρώπινη και μη, αντιτίθεται εκ των προτέρων στην όποια μορφή χειραφέτησης της αισθητηριακότητας.

Η κατά Λούκατς συγκρότηση της εργασίας αντιφάσκει στην έννοια της εργασίας που δίνει ο Μαρξ στο *Κεφάλαιο*. Η εργασία, νοούμενη ως μεταβολισμός μεταξύ ανθρώπου και φύσης, παραμένει εντός των φυσικών ορίων. Κατά το μεταβολισμό με τη φύση, ο άνθρωπος εμφανίζεται απέναντί της ο ίδιος ως «φυσική δύναμη». Το κοινωνικό Είναι γίνεται εργασία μόνο όταν υπεισέλθουν οι συγκεκριμένοι κοινωνικοί μορφικοί προσδιορισμοί της

ανάληψης. Η εργασία όμως αποκτά υπεραισθητηριακό χαρακτήρα μόνον στην αστική κοινωνία, ως εμπορευματοπαραγωγική εργασία, όπου αναδιπλασιάζεται ως συγκεκριμένη εργασία που παράγει χρηστικές αξίες και ως αφηρημένη εργασία που παράγει αξία. Η συγκρότηση ενός υπερφυσικού κοινωνικού Είναι προσιδιάζει σε μία μόνον συγκεκριμένη μορφή εργασίας, και τη μορφή αυτή ο Μαρξ δεν την ορίζει οντολογικά, αλλά αποτελεί γι' αυτόν αντικείμενο ιστορικής κριτικής. Επειδή όμως ο Λούκατς ανάγει εκ νέου αυτή την κριτική στο πεδίο της οντολογικής επικύρωσης, είναι υποχρεωμένος να διατηρήσει στον ορισμό της ελευθερίας τυπικά ιδεαλιστικά, και στην προκείμενη περίπτωση καντιανά, στοιχεία και να βασιστεί στην τυπικά αστική ιδέα τελειοποίησης της κυριαρχίας επί της φύσης.

Οντολογία του Μη-εισέτι-είναι

Η βασική της έννοια: Το σκότος της βιωμένης στιγμής

Σε όλα τα έργα του ο Μπλοχ καταπιάνεται με το ερώτημα που αφορά εμάς τους ίδιους. «Ποιοι είμαστε; Από πού ερχόμαστε; Πού πηγαίνουμε; Τι προσδοκούμε; Τι μας περιμένει;» Αυτά τα ερωτήματα θέτει και στην αρχή του βασικού του έργου *Η αρχή της ελπίδας*. Ο Μπλοχ απαντά ότι ο άνθρωπος στην αμεσότητα και εγγύτητα της ύπαρξής του έχει μόνο αποσπασματική συνείδηση του εαυτού του, δεν γνωρίζει ποιος πραγματικά είναι. Ωστόσο, αυτή η τόσο ανεπαρκής γνώση δεν εδράζεται μόνο στην περιορισμένη γνωστική δυνατότητα του ανθρώπου, αλλά έχει και μια αντικειμενική αιτία: Η περί ης ο λόγος υπόθεση είναι ακόμη ατελής. Ο άνθρωπος είναι ον που κυριαρχείται από πειστικές ορμές, το οποίο δεν έχει ακόμη τον εαυτό του και γι' αυτό διψάει για αυτοπραγμάτωση, εκφράζοντας τις επιθυμίες του με τη μορφή των ονείρων για μια καλύτερη ζωή. Αυτές οι επιθυμίες επιζητούν πειστικά την εκπλήρωσή τους, δεν μπορούν όμως να γίνουν πραγματικές, παρά μόνο όταν ο κόσμος μεταβληθεί κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να επιτρέψει στη φαντασία που ονειρεύεται ουτοπικά προς τα εμπρός να μπορέσει να βρει ένα αντίστοιχο σε αυτόν. Ο κόσμος πρέπει να είναι και αυτός σε κατάσταση ατέλειας, να αποτελεί μια εξελικτική διαδικασία ανοικτή για το καινούργιο, το αληθινό μέλλον. Το αντικειμενικό αντίστοιχο στον κόσμο είναι ένα Μη-εισέτι-είναι, ένα ον που δεν βρίσκεται στην αληθινή παρούσα κατάσταση, η ύπαρξή του όμως στον κόσμο τίθεται ως αντικειμενική-αληθινή δυνατότητα, ως δυνατότητα που μπορεί να πραγματοποιηθεί, αλλά και να ναυαγήσει. Το σκότος της μόλις βιωμένης στιγμής, που αρχικά γίνεται αντιληπτή υποκειμενικά, παρουσιάζεται ως αντικειμενικό σκότος του εν εξελίξει-ατελούς κόσμου, ως τελεολογική εξελικτική διαδικασία της ύλης που ενέχει την αντικειμενική-πραγματική δυνατότητα της σωτηρίας του κόσμου ως όλου. Αυτό για τον Μπλοχ σημαίνει: Το σκότος της βιωμένης στιγμής δεν είναι από φιλοσοφική άποψη απλώς και μόνο ανθρωπολογικό πρόβλημα, είναι κυρίως κοσμολογικό πρόβλημα, το θεμελιώδες ζήτημα της οντολογίας του Μη-εισέτι-είναι.

Ο κόσμος και ο άνθρωπος ως μέρος αυτού του κόσμου είναι πρωτίστως φύση, ύλη, από την οποία απορρέει η κοινωνία ως ειδικά ανθρώπινη ύλη. Ο υλισμός σημαίνει για τον Μπλοχ ό,τι και για τον Ένγκελς: *Ερμηνεία του κόσμου από αυτόν τον ίδιο*. Ο άνθρωπος δεν μπορεί να εξηλωθεί υπεράνω του κόσμου, το μόνο που μπορεί να κάνει, εφόσον έχει τη

δυνατότητα, είναι να τον αλλάξει: μπορεί να υπερβεί μόνο την παρούσα κατάσταση του κόσμου, όχι όμως τον κόσμο εν γένει όπως υπονοούσε η παραδοσιακή ιδεαλιστική φιλοσοφία, από τον Πλάτωνα έως τον Χέγκελ. Αυτή την κίνηση ο Μπλοχ την ονομάζει «υπερβαίνει χωρίς υπέρβαση». Γι' αυτό και ο άνθρωπος μπορεί να γίνει κατανοητός μόνο στην ολότητα της σχέσης του με τον κόσμο. Ως εκ τούτου, το ερώτημα για τον άνθρωπο, για το κοινωνικό Είναι, χρειάζεται να διευρυνθεί οντολογικά με μια θεωρία περί του τελικού σκοπού του κόσμου, περί του δυνάμει τελεολογικού γίγνεσθαι της ύλης.

Εντούτοις ο Μπλοχ διατηρεί την πρωτοκαθεδρία της κοινωνικής πράξης, η κοινωνική ουτοπία παραμένει γι' αυτόν πρακτικά η πιο σημαντική, ως πιο καιρία – ο Μπλοχ υπογραμμίζει ότι όσον αφορά την πράξη ο ίδιος εξακολουθεί να έχει πτολεμαϊκές αντιλήψεις. Κατά τον Μπλοχ το προέχον υποκείμενο είναι ασφαλώς –θεωρητικά αλλά και πρακτικά– ο άνθρωπος, ο οποίος εργαζόμενος δημιουργεί την ιστορία του. Ωστόσο, αντιτείνει ο Μπλοχ, δεν μπορεί η φύση να περισταλεί απλώς και μόνο σε ένα εργασιακό υλικό δυνάμενο να υποταχθεί. Η φύση, ως το όλα περικλείον, το όλα περιέχον, είναι κάτι περισσότερο από τόπος κατοικίας του ανθρώπου, μπορεί να γίνει η πατρίδα του. Σε αυτό το σημείο ο Μπλοχ υιοθετεί τη φράση του Μαξ για τη φυσικοποίηση του ανθρώπου και τον εξανθρωπισμό της φύσης και προσδίδει στη φύση μια σημασία που ξεπερνά κατά πολύ ακόμη και τον ίδιο τον Μαξ. Ο Μπλοχ ερμηνεύει τη φράση αυτή ως εξής: Ο άνθρωπος απελευθερώνεται από ό,τι τον αποξένωνε από την εξωτερική φύση, αλλά και η ίδια φύση δύναται αφεαυτής να προσεγγίσει εξανθρωπισμένες μορφές, ώστε να επιτευχθεί η αποδέσμευση των παραγωγικών δυνατοτήτων της. Στην αστική θεώρηση της τεχνικής –υπέρμαχος της οποίας είναι ακόμη και ο Λούκατς– ως τεχνικής της εξαπάτησης και καθυπόταξης, ο Μπλοχ αντιτάσσει την ουτοπία μιας αλληλέγγυας τεχνικής η οποία δεν θα αποσκοπεί στην άνευ όρων αποδέσμευση των παραγωγικών δυνάμεων, αλλά θα επιδιώκει να θέσει τις δυνάμεις αυτές στην υπηρεσία των ζωτικών αναγκών του ανθρώπου. Αυτό ώθησε τον Μπλοχ στη θεωρητική σύλληψη μιας *τελεολογικής συμπαραγωγικότητας της φύσης*, στην υπόθεση ενός *δυνάμει υποκειμένου της φύσης*, ενός *natura supernaturans*. Αυτή η υπόθεση έστρεψε την προσοχή του Μπλοχ σε *φυσικές εικόνες, μη τεχνικού είδους, μυθικές και αισθητικές*. Ο Μπλοχ συμφωνεί με τον Λούκατς πως η *διαλεκτική εδραιώνεται στη σχέση αντικειμένου-υποκειμένου*, δεν αποδέχεται όμως την περιστολή του υποκειμένου στον άνθρωπο. Η παραδοχή ενός υποθετικού υποκειμένου της φύσης τού επέτρεψε επίσης να κάνει λόγο περί *διαλεκτικής της φύσης*, την οποία ο Λούκατς αρνείται ακόμη και στο ύστερο έργο του. Η εν λόγω διαλεκτική στηρίζεται στην ουτοπική διεύρυνση των σχέσεων του ανθρώπου με τη φύση: Η ελευθερία δεν βασίζεται στην καθυπόταξη μιας φύσης ξένης προς τον άνθρωπο, αλλά στη *συμφιλίωση* με μια φύση απολύτως εξανθρωπισμένη και οικεία.

Ο Μπλοχ δεν θεωρεί ότι με τη δημιουργία της αταξικής κοινωνίας εκπληρώνεται η ύστατη ουτοπική επιδίωξη. Η ισχυρότερη μη-ουτοπία, στην οποία είναι αναγκασμένη να τσακιστεί τελικά η ανθρώπινη επιθυμία, είναι ο θάνατος, ο οποίος ακόμη και στην αταξική κοινωνία παραμένει ένα αίνιγμα, και μάλιστα ο θάνατος όχι ως ατομικό πρόβλημα τέλους της ζωής, αλλά πολύ περισσότερο ως κοσμικό πρόβλημα του θερμικού θανάτου του σύμπαντος. Το σκότος της βιωμένης στιγμής δείχνει ότι η ύπαρξη, το Ότι, δεν έχει βρει ακόμα την ουτοπική ουσία, το Τι. Σε μια άκρως θεωρησιακή κατασκευή ο Μπλοχ ερμηνεύει το θάνατο

οντολογικά ως ένδειξη της ανεπαρκούς διαμεσολάβησης της εμφάνισης και της ουτοπικής ουσίας, έτσι ώστε η πλήρης φωταγωγή της σκοτεινής στιγμής να συμπέσει με τη νίκη επί του θανάτου. Μόνον τότε θα γινόταν πραγματικότητα ένα *quid pro quod* και το 'Ότι θα εύρισκε το αντίστοιχο Τι. Αυτή την απόλυτα εκπληρωμένη στιγμή ο Μπλοχ την περιγράφει ως απόλυτη ταυτότητα, όπου η διαδικασία ολοκληρώνεται και παγιώνεται, ως ουσία που έγινε εξ ολοκλήρου υποκείμενο. Ο Μπλοχ επιχειρεί εν προκειμένω να μεταφυτεύσει την εγελιανή θεωρησιακή ταυτότητα στον ουτοπικό υλισμό. Σε αυτό ακριβώς το σημείο υπερβαίνει το υλιστικό του σύνθημα του υπερβαίνει χωρίς υπέρβαση: Η ουτοπία καθίσταται αφηρημένη, και μάλιστα με τέτοιον τρόπο, ώστε να μην μπορεί πλέον να εκκοσμικευτεί. Ο υλισμός του Μπλοχ ανατρέπεται, μορφικά οδηγείται σε φαύλο κύκλο, ενώ θεματικά η ουτοπία της αθανασίας φαίνεται ανέφικτη υπό την έννοια του επιμέρους καθορισμού της, καθώς το ακαθόριστο δεν μπορεί εξ ορισμού να είναι –επιμέρους– καθορισμένο.

Η πρώτη εκδοχή της ανάμνησης που παρατέθηκε στην αρχή και υπήρχε στην πρώτη έκδοση της συλλογής δοκιμίων *Μέσα από την έρημο* κλείνει με την πρόταση: «Ο κόσμος είναι ένα καθαρό σύννεφο στο νυχτερινό ουρανό, που θα διαλυόταν στην πρωινή δροσιά, μόλις θα ανέτειλε ο σωστός ήλιος»¹⁹. Η πρόταση αυτή δεν συμπεριλήφθηκε στα *Ιχνη*.

Σημειώσεις

1. Bloch, Ernst: *Ιχνη* [Spuren]. Νέα, εμπλουτισμένη έκδοση, Φρανκφούρτη 1969, Άπαντα, τόμ. 1, Παράρτημα: *Ου τόπος* [Das Niemandsland], σ. 190.
2. Lukács, Georg: *Περί της οντολογίας του κοινωνικού Είναι. Η εργασία* [Zur Ontologie des gesellschaftlichen Seins. Die Arbeit, Νόβιντ/Ντάρμστατ 1973, σ. 5.
3. Ο.π., σ. 9.
4. Ο.π., σ. 13.
5. Marx, Karl: *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie*, Marx/Engels-Werke (MEW), (Ost-) Berlin 1975, MEW, Bd. 23, Buch I: *Der Produktionsprozeß des Kapitals*, σ. 192.
6. Ο.π., σ. 191.
7. Ο.π., σ. 191.
8. Lukács, Georg: *Περί της οντολογίας του κοινωνικού Είναι. Η εργασία*, ό.π., σ. 134.
9. Ο.π., πρβλ. σ. 135.
10. Ο.π., σ. 36.
11. Ο.π., σ. 120 κ.ε.
12. Ο.π., σ. 135.
13. Ο.π., σ. 84.
14. Ο.π., σ. 90.
15. Ο.π., σ. 29.
16. Ο.π., σ. 47.
17. Ο.π., σ. 158.
18. Lukács, Georg: *Περί της οντολογίας του κοινωνικού Είναι. Hegel, Νόβιντ/Ντάρμστατ*, 1973.
19. Bloch, Ernst: *Μέσα από την έρημο. Κριτικά δοκίμια* [Durch die Wüste. Kritische Essays], Βερολίνο 1923, σ. 159.